

Серія аналітичних оглядів про Україну

Документ No. 1 | Лютий 2020

Розслідувальна журналістика та їхня роль для демократії

Олександр Ярощук

журналіст, аспірант Могілянської школи журналістики при НаУКМА

Вступ

Журналістика розслідувань займає виняткове місце у системі журналістських жанрів. Для багатьох вона є не лише журналістикою, але й проявом соціального та політичного активізму. Хоча журналісти не охоче з цим погоджуються, багаторічний досвід журналістських розслідувань на їхній батьківщині – у Сполучених Штатах Америки – свідчить, що журналісти-розслідувачі часто виступають у ролі громадських активістів, які, послугуючись інструментами журналістики, впливають на суспільну думку та події. Недарма у переважній більшості посібників та аналітик про журналістику розслідувань автори доходять до єдиного висновку: журналістика розслідувань є діяльністю класичного watchdog або «сторожового пса» демократії, який стежить за діями влади і бізнесу з метою виявлення порушення правових та моральних норм у суспільстві. Тобто у класичному розумінні розслідування можливе, коли присутні дві складові: (1) очевидне правопорушення – присутність правопорушника і постраждалого, і (2) таке правопорушення посягає на моральні чи правові норми, за якими працює суспільство¹.

Не менш важливе завдання журналістики розслідувань – дошукатися до правди та опублікувати інформацію, яка становить суспільний інтерес, адже досить часто у суспільстві існують перешкоди у доступі до публічної інформації, незважаючи на легітимне та широке право громадян знати таку інформацію в демократичній країні. Стаття 29 Закону України «Про інформацію» уточнює, що інформація, зокрема, про загрози державному суверенітету чи порушення прав людини, становить суспільний інтерес. У судочинстві у процесі винесення рішень про доступ до інформації також враховується наявність суспільного інтересу, який може переважати над інтересами третіх осіб².

Журналістів розслідувачів часто називають «зберігачами совісті» (в оригіналі – custodians of conscience), визнаючи таким чином їхню важливу для суспільства правову, політичну, моральну і суспільну роль. Вони допомагають створювати умови для ефективної роботи політичної системи в рамках демократичних традицій, розширюючи межі відносин між політикою і журналістикою до рівня «суспільної журналістики», феномену, який характеризується відкритістю та наявністю дискусій у суспільстві.

Зважаючи на роль, яку вони відіграють у суспільстві, журналісти потребують належного правового захисту. Поряд

¹ Custodians of Conscience: Investigative Journalism and Public Virtue, James S. Ettema and Theodore L. Glasser, 1998, New York: Columbia University Press, с. 62.

² Перевірка суспільним інтересом, [Test on public interest], витяг з книги «Доступ до публічної інформації: посібник із застосування «трискладового тесту»/ Р. Головенко, Д. Котляр, Д. Слизьконіс, 2014. – К: ЦПСА, 152 с., сайт ГО «Центр демократії та верховенства права»: <https://cedem.org.ua/2017/05/perevirka-suspiilnym-interesom/>

із загально визнаними стандартами захисту прав людини, які відображені, зокрема, у Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, існує певна відмінність у підходах на рівні держав та регіонів до гарантування захисту свободи вираження поглядів. Наприклад, у США журналісти захищені Першою поправкою до Конституції та рішеннями Верховного Суду, такими як *New York Times Co. v. Sullivan*³, у якому було вдосконалено захист журналістів-розслідувачів. У країнах Європи захист журналістів здійснюється на рівні національних конституцій та окремих законів про пресу. В Європі також діє потужний регіональний механізм захисту прав журналістів та свободи слова - Конвенція про захист людини та основоположних свобод⁴ (Конвенція) і Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), який забезпечує контроль над дотриманням з боку держав-членів Ради Європи норм Конвенції та інших положень, зокрема, у сфері свободи слова. В Україні права журналістів захищають окремі норми, які прописані в Конституції та ряді законів⁵. Оскільки Україна є державою-членом Ради Європи, вона також зобов'язана дотримуватись принципу верховенства права та захищати права людини згідно до норм Конвенції та інших міжнародних стандартів⁶.

Загалом, ефективна робота журналістів-розслідувачів можлива за декількох умов: безперешкодний доступ до джерел інформації та їхній захист, у тому числі – зі збереженням і гарантуванням конфіденційності джерел такої інформації, наявність фізичної та цифрової безпеки журналістів та редакцій, дотримання журналістських стандартів, а також ефективне реагування на порушення, висвітлені у журналістських викриттях, з боку правоохоронних та інших державних органів. В Україні, попри вагомe значення журналістики розслідувань в останні роки, існування усіх цих умов – під сумнівом. І у більшості випадків, журналістські розслідування хоча і мали незначний резонанс, проте все ж були не впливовими, оскільки не стали чинником значних стягнень, арештів чи інших змін.

Мета цього аналізу – оцінити стан розвитку журналістики розслідувань в Україні та умови її роботи, у першу чергу, шляхом

аналізу наявності та ефективності захисту джерел інформації та фізичної безпеки журналістів. Окрім цього, значна увага приділена тому, яку громадську роль виконують розслідувачі та як це впливає на перебіг подій у країні.

Захист джерел інформації

Журналістика розслідувань не може існувати без джерел інформації, одним з яких є викривачі⁷, які повідомляють про факти порушень прав людини, нецільового використання ресурсів, корупції та інших зловживань. Оскільки викривачі здебільшого надають інформацію на правах анонімності, журналісти погоджуються не розкривати їхні імена чи інші чутливі дані. **Якщо ж їхню ідентичність буде викрито, вони можуть зазнати переслідувань в умовах відсутності належного правового захисту, а журналісти позбудуться доступу до суспільно важливої інформації, яку вони не можуть отримати жодним іншим чином.** «Якщо журналіст не матиме гарантій збереження анонімності своїх джерел, то останні просто не повідомлятимуть йому інформацію, і тоді певні види інформації не будуть оприлюднені, суспільство не дізнається такої інформації й не зможе реагувати на проблеми, про які воно так і не дізналося», – вважають в ГО «Інституті масової інформації» (ІМІ)⁸.

Важливо приховати не лише джерело – людину, яка надала інформацію, але й будь-які засоби зв'язку (телефон, електронну пошту тощо), які були для цього використані. Тому таємниця джерела інформації має поширюватися на всі документи, які встановлюють зв'язок між журналістом та джерелом. «У класичному розумінні таємниця джерел означає те, що слідчий чи суддя за загальним правилом не має права вимагати від журналіста назвати прізвище особи, яка надала інформацію. Однак, насправді, право на таємницю є навіть ширшим – від журналіста не можна вимагати чи в інший спосіб отримувати (обшук, виїмка) документи, які можуть встановити особу, що надала інформацію», – вважає Тарас Шевченко, директор ГО «Центр демократії та верховенства права»⁹.

3 Справа Нью-Йорк Таймс Ко. проти Саллівана [New York Times Co. v. Sullivan], 376 U.S. 254 (1964): <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/376/254/>

4 Стаття 10 Конвенції передбачає право кожного «дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів». Лише в обмежених випадках це право підлягає обмеженням і санкціям.

5 Закон України «Про інформацію»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>; Закон України «Про телебачення і радіомовлення»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>; Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>.

6 Загальна декларація прав людини, ООН: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>; Європейська конвенція з прав людини, Рада Європи: <https://rm.coe.int/1680063765>; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, ООН: http://www.un.org.ua/images/International_Covenant_on_Civil_and_Political_Rights_CCPR_eng1.pdf; Гельсінкські заключні акти, ОБСЄ: <https://www.osce.org/helsinki-final-act>, тощо.

7 Викривач - фізична особа, яка за наявності обґрунтованого переконання, що інформація є достовірною, розкрила, або здійснила підтверджену реальними діями спробу розкрити інформацію про шкоду або загрозу суспільним інтересам з боку інших осіб, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання або її участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання (ст. 1 Проект Закону України «Про захист викривачів і розкриття інформації про шкоду або загрозу суспільним інтересам»).

8 Правові механізми захисту джерел інформації, [Legal mechanism for protection of sources of information], сайт ГО «Інститут Масової Інформації»: <https://imi.org.ua/advices/pravovi-mehanizmi-zahistu-djerel-informatsiji/>

9 Захист журналістських джерел, [Protection of Journalistic Sources], сайт ГО «Центр демократії та верховенства права»: <https://cedem.org.ua/analytics/zahyst-zhurnalistskyh-dzherel/>

Такий підхід гарантує цілковиту анонімність джерела інформації та забезпечує принцип відповідальності журналістів перед викривачами, і як наслідок, є важливою умовою для того, щоб викривачі продовжували співпрацю із журналістами. Саме тому ЄСПЛ у справі Гудвін проти Великобританії (1996)¹⁰, одному з перших своїх рішень щодо захисту журналістських джерел, зазначив, що принцип захисту джерел «є однією з основоположних умов свободи преси». На думку суддів ЄСПЛ, за умов відсутності адекватного захисту «джерела не передаватимуть інформацію у пресу, що може мати негативний вплив на здатність преси подавати точну та надійну інформацію з питань, що становлять суспільний інтерес. Як наслідок, суспільно важлива функція преси – вартового демократії – буде підірвана».

На важливості захисту та конфіденційності журналістських джерел також наголошують на загальноєвропейському рівні Ради Європи та Європейського Парламенту. Зокрема, у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (2000) 7 «Про право журналістів не розкривати свої джерела інформації»¹¹ зазначено, що до «інформації, що ідентифікує джерело» і яка є захищеною зараховують: «ім'я та дані особистого характеру, а також голос та зображення джерела; фактичні обставини одержання журналістом інформації від джерела; неопублікований зміст інформації, що передається журналістові від джерела та дані особистого характеру журналістів та їх наймачів, які стосуються їхньої професійної справи».

Захист джерел в українському законодавстві

В Україні свобода слова та права журналістів закріплені у статті 34 Конституції. Окрім цього, право журналістів на інформацію гарантує, зокрема, Закон України «Про інформацію», який надає журналістам право не розкривати джерело або інформацію, яка дозволить встановити таке джерело, крім випадків, коли таку вимогу передбачено законним рішенням суду (ч. 3, ст. 25). Закон «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» доповнює норму закону про інформацію, визначаючи право журналістів на «збереження таємниці авторства та джерел

інформації за винятком випадків, коли ці таємниці обнародуються на вимогу суду» (ст. 26). Право на «збереження таємниці про особу, яка передала інформацію» також захищено статтею 59 Закону України «Про телебачення та радіомовлення».

Однак, на практиці представники правоохоронних органів часто через суди намагаються отримати доступ до приватних даних журналістів. Зокрема, у вересні 2018 року Генеральна прокуратура України за рішенням суду отримала доступ до персональних даних журналісток Наталії Седлецької¹² з програми розслідувань «Схеми» від Радіо Свобода та Христини Бердинських¹³ з видання «Новоє время». У випадку Седлецької, прокурори отримали доступ до телефонних розмов, sms-повідомлень та геоданих з липня 2016 по листопад 2017 року, що видання одразу оскаржило. У Радіо Свобода розкритикували таке рішення, оскільки воно порушує право журналіста на таємницю джерел: «Це рішення грубо порушує міжнародні стандарти і не відповідає зобов'язанням України із захисту вільної преси», – за словами речниці видання Джоанни Левісон¹⁴. Вона також додала, що такі дії: «створюють несприятливу атмосферу для українських журналістів і мають бути скасовані». Варто відзначити, що процес проти журналісток, які часто публікують матеріали з критикою дій чи рішень влади, розпочали перед стартом президентської виборчої кампанії 2019 року.

На ці випадки відреагували також декілька провідних громадських організацій. У відповідній заяві наголошується: «Захист журналістських джерел є фундаментальною основою незалежної журналістики та гарантією діяльності викривачів і розслідувальної журналістики. Наявність гарантії конфіденційності викривача є часто єдиною можливістю отримання інформації про порушення прав людини, зловживання, корупцію і небезпечні екологічні наслідки»¹⁵.

Оскільки такі ситуації існують і, швидше за все, повторюватимуться і в подальшому, **важливо захистити на законодавчому рівні право на конфіденційність викривачів**. Законопроект від експертів громадянського суспільства¹⁶, який мав би врегулювати це питання, був зареєстрований у парламенті ще у 2016 році, однак досі не розглядався. У першу чергу, у разі прийняття, він би надавав додатковий захист викривачам – тим, хто володіє суспільно

10 Справа Гудвін проти Великобританії [Christine Goodwin v. The United Kingdom], Європейський суд з прав людини: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-60596>

11 Рекомендація R (2000) 7 Комітету міністрів державам-членам про право журналістів не розкривати свої джерела інформації, Рада Європи: <https://rm.coe.int/16805e2fd2>

12 Журналісти під прицілом: свобода слова на пострадянському просторі та в Україні, [Journalists under attack: freedom of speech in post-Soviet space and in Ukraine], Олександр Ярошук, Європейська обсерваторія журналістики - EJO: <https://ua.ejo-online.eu/4238/media-i-politika/zurnalisty-pid-prytsilom-svoboda-slova>

13 Суд остаточно заборонив ГПУ доступ до телефону журналістки «НВ» Бердинських, [The Court denied to GPO the access to cell data of journalist Berdinskykh from "NV"], <https://hromadske.ua/posts/sud-ostatochno-zaboroniv-gpu-dostup-do-telefonu-zhurnalistki-nv-berdinskih>

14 Заява Радіо Свобода щодо отримання силовиками доступу до телефону головреда «Схеми» Седлецької, [Statement of Radio Liberty on gaining access to the cell of the editor-in-chief of "Skhemy" Sedletska by the law enforcement officials], [radiosvoboda.org: https://www.radiosvoboda.org/a/29471739.html](https://www.radiosvoboda.org/a/29471739.html)

15 Заява щодо неправомірного втручання в свободу слова та загрози незалежній розслідувальній журналістиці, [Statement on unlawful interference in freedom of speech and threats to the independent investigative journalism], сайт ГО «Центр демократії та верховенства права»: <https://cedem.org.ua/news/zayava-shhodo-nepravomirnogo-vtruchannya-v-svobodu-slova-ta-zagrozi-nezalezhnij-rozsliduvalnij-zhurnalistytsi/>

16 Проект Закону про захист викривачів і розкриття інформації про шкоду або загрозу суспільним інтересам, [Draft Law on Whistleblower protection and disclosure of information about harm on threats to the public interest], портал Верховної Ради України: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59836

важливою інформацією про порушення та злочини, – але опосередковано допоміг би і журналістам-розслідувачам, адже тоді вони б могли розраховувати на співпрацю таких інсайдерів. Окрім цього, законопроект, зокрема, визначав хто є викривачем та передбачав створення захищених каналів передачі інформації, а також надавав би захист від звільнення та інших способів тиску, з якими вони могли б зіткнутись.

На думку журналістки-розслідувачки проекту «Слідство. Інфо» Євгенії Моторевської, запропонований законопроект є надзвичайно важливим, оскільки третина розслідувань ґрунтуються на свідченнях викривачів. «Дуже важливо, коли з'являються такі люди, які готові попри великі ризики, викривати інформацію і доносити її до громадськості. Але можу сказати, що ситуація з викривачами, принаймні тими, які працюють з журналістами в Україні, критична. Тому що в більшості випадків – це самопожертва. Людина з системи, яка йде на цей відважний крок, зазвичай має попроситися з кар'єрою саме у цьому відомстві, про яке вона зробила викриття або має взагалі змінити рід діяльності»¹⁷.

Раніше Генеральна прокуратура України також намагалася отримати доступ до джерел інформації журналіста-розслідувача видання «Новоє время» Івана Верстюка. Журналісту вдалося захистити своє право на конфіденційність джерел у суді: «Рішення Апеляційного суду, який визнав незаконною вимогу ГПУ до мене розкрити мої конфіденційні джерела, сподіваюся, стане тим правовим захистом, якого потребують усі журналісти-розслідувачі»¹⁸. Відтепер, вважає Верстюк, журналісти зможуть використовувати це рішення як прецедент у спорах із державними органами, якщо ті вимагатимуть від них розкрити інформацію про їхні джерела.

Не менш важливе питання – доступ до публічної інформації. З одного боку, в Україні діє Закон «Про доступ до публічної інформації», і держава відкрила ряд баз даних та реєстрів, які уможливають широкий доступ до публічної інформації. З іншого боку, журналістам продовжують відмовляти у доступі з необґрунтованих причин всупереч чинному законодавству. Зокрема, як зазначає Верстюк, рішення місцевих рад та адміністрацій, державних компаній і банків часто засекречені та обмежені у доступі. «Я особисто неодноразово намагався отримати потрібну інформацію від ДП «Укроборонпрому», Київської міської ради, «Укрексімбанку» – і мені не вдавалося

це зробити. Наприклад, спробуйте дізнатися, під які відсотки «Укрексімбанк» видавав кредити бізнесам Петра Порошенка в період його президентства – вам цього ніхто не скаже, хоча це публічно важлива інформація», – зазначає журналіст.

Варто пам'ятати, що доступ до інформації є невід'ємним елементом реалізації журналістикою функції «сторожового пса» демократії. Без повноцінного доступу до інформації «жанр буде жити в рамках офіційної інформації, що завжди нецікаво, неповно і неефективно для подолання корупції, кумівства, викриття різних зловживань посадами чи владою»¹⁹.

Фізичний захист журналістів

Третій важливий аспект та умова безперешкодної роботи викривачів і розслідувачів – захист від фізичного тиску.

У звіті Freedom House «Свобода преси» за 2017 рік Україна опинилася у групі країн, яким притаманна відносно частково вільна система медіа з рейтингом у 53 бали²⁰. Згідно з даними організації, за 2014–2017 роки медіаклімат в Україні поліпшився, однак продовжилися порушення прав журналістів. У 2018 році ситуація, навпаки ж, погіршилася. У звіті «Свобода у світі 2019»²¹ Freedom House зафіксувала, серед іншого, зниження рівня громадянських свобод та регулярні напади на журналістів, які зазвичай залишаються безкарними. Загалом, у звіті роблять висновок, що журналісти в Україні і надалі перебувають під загрозою насильства і залякування.

За даними моніторингу ІМІ за 2018 рік, в Україні зафіксовано 235 порушень прав журналістів. Найбільшу кількість порушень (96) задокументовано у сфері «перешкоджання законній професійній діяльності журналістів», на другому і третьому місці – «погрози і залякування журналістів» (33) та «побиття і напади» (31)²² відповідно. Одним із прикладів фізичного тиску на журналістів став підпал у лютому 2018 року редакції проекту розслідувань «Четверта влада» у Рівному. Заступниця головного редактора проекту Антоніна Торбіч вважає, що це безпосередньо пов'язано із професійною діяльністю редакції: «Ми пов'язуємо це з журналістською діяльністю однозначно. Побутових конфліктів не маємо. Оприлюднюємо розслідування про незаконні будівництва, захоплення землі в рекреаційних зонах, корупцію і порушення у різних сферах. Тому недоброзичливців маємо чимало, вочевидь»²³. Один з останніх випадків – жорстоке

17 Коментар Євгенії Моторевської для «Коаліції 11» - Коаліція з захисту викривачів інформації в Україні, facebook.com: <https://www.facebook.com/initiative11/posts/1871989189583616>

18 Цитата з інтерв'ю Івана Верстюка для автора аналітичного огляду Олександра Ярошука.

19 Медіа право: для студентів факультетів/відділень журналістики/ Петрова Н., Якубенко В., 2007. – К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, ст. 35.

20 Звіт «Свобода преси 2017» [Freedom of the Press 2017], Freedom House: <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2017>

21 Звіт «Свобода у світі 2019» [Freedom in the World 2019], Freedom House: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2019/ukraine-translation>

22 235 порушень свободи слова зафіксовано в Україні у 2018 році: дослідження ІМІ, [235 violations of press freedom documented in Ukraine in year 2018: research by IMI], Institute of Mass Information's website: <https://imi.org.ua/monitorings/235-porushen-svobody-slova-zafiksovano-v-ukraini-u-2018-rotsi-doslidzhennia-imi/>

23 У Рівному спалили офіс редакції «Четверта влада», [In Rivne, the office of media outlet "Chetverta Vlada" was burnt], Institute of Mass Information's website: <https://imi.org.ua/news/u-rivnomu-spalily-ofis-redaktsiji-chetvertoji-vlady1/>

побиття Вадима Комарова у Черкасах у травні 2019 року²⁴, який пішов з життя внаслідок отриманих травм через шість тижнів після нападу.

За даними ІМІ, найбільше журналістам перешкоджають приватні особи, місцева влада, депутати та правоохоронці. До того ж, зазвичай, такі дії залишаються непокараними. За словами голови Національної спілки журналістів України (НСЖУ) Сергія Томіленка, фізична безпека журналістів в Україні на дуже низькому рівні. «Говоримо про те, що в Україні системна безкарність за напади, за атаки на журналістів. Чому ми з вами говоримо про системну безкарність? Тому що ми не можемо оприлюднити прецеденти належного покарання. Ми не можемо назвати прізвиська тих журналістів, чії права були захищені, і нападники отримали вагоме покарання»²⁵, – наголосив голова НСЖУ.

Журналісти-розслідувачі також стають жертвами необґрунтованих судових позовів, спрямованих на перешкодження їхній роботі. Журналіст проєкту «Наші гроші з Денисом Бігусом» Данило Мокрик погоджується, що кількість випадків протидії журналістам з використанням судових позовів та відкриттям кримінальних проваджень проти них збільшилася: «Разом із розвитком журналістики розслідувань зростає і протидія. Наприклад, створюють інформаційні вкиди про те, що ті [журналісти] працюють на тих або взяли у них гроші. Чинovníки не просто не реагують – вони завдають ударів у відповідь. Це дуже негативний симптом для суспільства»²⁶.

Яку роль відіграють журналісти-розслідувачі для демократії?

У лютому 2019 року проєкт журналістських розслідувань «Наші гроші з Денисом Бігусом» опублікував викриття про розкрадання в оборонному комплексі. Це розслідування є ілюстративним щодо ролі журналістики розслідувань для демократії, і тому звертає увагу до себе із декількох причин. По-перше, розслідування стосувалося суспільно важливої теми, а саме корупції в оборонному секторі. По-друге, інтерес до розслідування збільшив той факт, що його публікація відбулася за місяць до першого туру президентських виборів. Політики, і особливо кандидати в президенти, намагалися якомога частіше

згадувати про викриття. По-третє, розслідування стало головною темою для обговорення у ЗМІ. Однак, розслідування, незважаючи на зловживання, яке воно викрило, не мало майже жодних практичних наслідків, окрім як звільнення Олега Гладковського з посади в Раді національної безпеки і оборони України. На жаль, «не всі розслідування створюють шум, який відбивається у коридорах влади», – за словами Дениса Бігуса, редактора та засновника проєкту «Наші гроші з Денисом Бігусом». Він наголошує, що переважна більшість журналістських розслідувань залишається без наслідків: «Навіть ті кейси «Наших грошей», щодо яких були відкриті кримінальні провадження, закінчилися, по суті, нічим»²⁷. У такому разі розслідування мають більше «символічне» значення, аніж безпосередній вплив на події²⁸.

Тому журналісти-розслідувачі скептично налаштовані щодо ефективності розслідувань в Україні, особливо коли йдеться про реальні покарання корупціонерів як на найвищому, так і на місцевому рівнях. Розслідувачі вважають, що влада мала би більш ретельно слідкувати за розслідуваннями, ініціювати кримінальні справи, проводити власні розслідування та притягати винних до відповідальності, не звертаючи увагу на посади. Реагування на журналістські розслідування слабшає, вважає і Данило Мокрик, а журналісти, в свою чергу, втрачають надію на те, що їхні роботи можуть мати результат. «Якщо раніше посадовці реагували на журналістські матеріали, то зараз ми бачимо, що на прес-конференціях (попереднього Президента України) Петра Порошенка журналістам не дають поставити запитання», – зазначає журналіст-розслідувач.

Редактор Інтернет-проєкту «Наші гроші» Юрій Ніколов пригадує, що після Євромайдану влада активніше реагувала на викриття²⁹. Наприклад, після оприлюднення розслідування про завищену ціну на трансформатори для державної компанії «Укренерго» (т.зв. «трансформатори Григоришина»), кінцева ціна на тендері була значно знижена³⁰. Окрім цього, у тендері могли взяти участь представники іноземних представництв. Вже з 2016 року реакція на розслідування послабшала. Наприклад, гучне розслідування проєкту «Слідство.Інфо» *Panama Papers* про офшорні рахунки попереднього президента Петра Порошенка не призвело до будь-яких практичних результатів. За даними Міжнародного консорціуму журналістів-розслідувачів, Україна одна з десяти

24 Ukrainian journalist Vadym Komarov dies six weeks after assault, Committee to Protect Journalists: [https://cpj.org/2019/06/ukrainian-journalist-vadym-komarov-dies-six-weeks- php](https://cpj.org/2019/06/ukrainian-journalist-vadym-komarov-dies-six-weeks-.php)

25 Голова НСЖУ: в Україні системна безкарність за напади на журналістів, [Chairman of NIUU: in Ukraine, there is a systemic impunity for attacks against journalists], Pravda.com.ua: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/08/4/7188275/>

26 Цитата з інтерв'ю Данило Мокрика для автора аналітичного огляду Олександра Ярошука.

27 Журналістських розслідувань в Україні стає більше, та фігурантів не карають, [There is more and more of journalistic investigations in Ukraine, however, persons involved in crimes are left unpunished], Олександр Портян, Європейська обсерваторія журналістики - EJO: <https://ua.ejo-online.eu/3340/media-i-politika/jurnalistyckih-rozsliduvanj-v-ukrai>

28 Custodians of Conscience: Investigative Journalism and Public Virtue, James S. Ettema and Theodore L. Glasser, 1998, New York: Columbia University Press, p. 187.

29 Цитата з інтерв'ю Юрія Ніколова для автора аналітичного огляду Олександра Ярошука.

30 Завод Григоришина запропонував "Укренерго" кращу ціну на поставку скандальних трансформаторів, [Grygoryshyn's firm offered to "Ukrenergo" a better price for delivery of scandalous transformers], unian.ua: <https://www.unian.ua/economics/energetics/1258771-zavod-grigorishina-vigrav-tender-ukrenergo-na-postavku-transformatoriv.html>

країн, які не відкрили кримінальні справи на основі інформації, опублікованої журналістами в рамках ініціативи *Panama Papers*³¹. В Україні справу відмовилися розглядати Парламент та Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), оскільки ключова фігура розслідування – Президент України – згідно із законодавством не може бути під слідством у НАБУ під час перебування на посаді.

Висновки

Журналістика розслідувань має фундаментальне значення для демократії, хоча безпосередній вплив неочевидний. В одному із досліджень про роль публічної журналістики у США вказано, що журналістика розслідувань: «це не просто повідомлення фактів – а форма морального дискурсу»³². Вона має вагомий суспільний функції: давати можливість суспільству протистояти «інтересам» корупціонерів та інших безчесних представників влади та бізнесу, викривати недоліки політичної системи, законодавства, економіки та сприяти високим стандартам публічної та приватної поведінки.

Однак, журналісти в Україні вкрай потребують додатково захисту. По-перше, **потрібно забезпечити відкритий та безперешкодний доступ до важливої інформації, в тому числі і тієї, яка надається викривачами. По-друге, журналісти мають бути захищені від переслідувань і залякувань, а всі спроби їх залякати чи завдати фізичного тиску – оперативно розслідувані правоохоронними органами.**

Окрім цього, важливо також забезпечити захист викривачів, тому що доволі часто вони є не лише одним із найважливіших джерел інформації, а єдиним джерелом інформації, яка становить суспільний інтерес. Положення щодо викривачів містяться у Законі України «Про запобігання корупції», проте вони стосуються лише викривачів, які розкрили інформацію про корупційні злочини. Натомість, потрібно захистити осіб, які повідомляють про порушення і в інших сферах, зокрема про: катування в поліції чи місцях позбавлення волі, про роботу органів державної влади і місцевого самоврядування, про якість продуктів харчування та загрозу навколишньому середовищу, тощо. Тому Україна має прийняти спеціальний закон про захист прав викривачів, як це вже зробили 15 країн світу, зокрема, Велика Британія, Австралія, Румунія, Японія, ПАР та Південна Корея. Наприклад, у Південній Кореї це дозволило повернути до державного бюджету 10 млрд доларів тільки в 40 справах³³.

Тим часом, медійні, антикорупційні та інші громадські організації мають продовжувати фіксувати переслідування і залякування журналістів. На жаль, часто такі дії залишаються нерозслідуваними та безкарними. Окрім цього, правоохоронні органи, як свідчать справи проти журналісток Седлецької та Бердинських, намагаються отримати доступ до їхніх приватних та професійних контактів. Це ще раз підтверджує аргумент на користь того, аби Україна посилила захист на законодавчому рівні як викривачів, так і журналістів.

31 Panama Papers Have Had Historic Global Effects – and the Impacts Keep Coming, International Consortium of Investigative Journalists: <https://www.icij.org/investigations/panama-papers/20161201-global-impact/>

32 Coleman, Renita & Wilkins, Lee. (2004). The Moral Development of Journalists: A Comparison with Other Professions and a Model for Predicting High Quality Ethical Reasoning. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 81. – p. 511-527.

33 Importance of Whistleblower Protection for Ukraine, Initiative 11 – Coalition for whistleblower protection in Ukraine: <https://initiativa11.org/importance-of-whistleblower-protection-for-ukraine/>

Олександр Ярошук

Олександр Ярошук – журналіст-розслідувач, лектор, еко-активіст та аспірант Могиланської школи журналістики. Він має ступінь бакалавра з міжнародного права Львівського національного університету ім. Івана Франка та ступінь магістра Національного університету "Києво-Могиланська академія". Олександр співпрацює з українськими виданнями Stopfake, Новое Время, Економічна правда, Екорубрика, окрім інших, та веде власні розслідування про екологічну ситуацію у регіонах України.

Серія аналітичних оглядів про Україну підготовлена Freedom House у співпраці з українськими громадськими організаціями Інститут масової інформації, Платформа прав людини та Центр прав людини ZMINA, які об'єдналися для захисту свободи вираження поглядів в Україні.